

Kursplan V. 1974

Kurs: STV 951. Nye territorier i internasjonal politikk

Forelesning nr.6 (mars 1974):

Odd Gunnar Skagestad: Sikkerhetspolitiske problemer i Antarktis

Om de nye territorier kan vi merke oss, som et generelt trekk, at:

Ny teknologi fører til ny virksomhet i nye områder, noe som medfører nye problemer.

Hva angår mer spesielt polarområdene, har et viktig trekk ved utviklingen her vært dannelsen av nye spennings-linjer og nye spennings-mønstre.

Nye områder som var (og til dels fremdeles er) herreløse i politisk og rettslig forstand, har blitt åpnet for systematisk utforskning og tildels også kommersiell utnyttelse. I denne virksomheten har en rekke stater blitt involvert. Disse forhold har resultert i internasjonale interesse-motsetninger. Konfliktstoff har avleiret seg og skapt sikkerhetspolitiske problemer.

La oss så forlate "Nye Territorier"-problematikken et øyeblikk, og ta for oss en mer generell sikkerhetspolitisk betraktning. Som kjent er sikkerhetspolitikk og militær strategi ikke identiske størrelser, men militærstrategiske faktorer må nødvendigvis veie tungt i en sikkerhetspolitisk vurdering.

Det er derfor av interesse å ha klart for seg hvilke faktorer som bestemmer et gitt områdes militærstrategiske betydning. Fra forrige ukes forelesning husker vi at for Arktis' vedkommende ble det nevnt 5 slike faktorer; henholdsvis:

1. Geografisk nærhet
2. Geografi / topografi
3. Egenverdi; (a) objektiv, (b) persipert
4. Strategiske doktriner
5. Teknologisk utvikling

Alle disse faktorene har, som vi skal se, også relevans for Antarktis, om enn til dels både i annen grad og på annen måte enn hva tilfellet er i Arktis.

La oss så ta for oss det konkrete eksempelet som skal behandles i dagens tekst, nemlig Antarktis. Til Antarktis regnes først og fremst selve Sydpol-kontinentet (Antarktika), dernest de tilliggende havområder med øyer og mer eller mindre permanente isdannelse. I videste forstand kan man også regne med det såkalte Sub-Antarktis, som omfatter havstrekninger og øyer nordover til ca. 50° S. Vi har i alle fall å gjøre med enorme områder: Det Antarktiske kontinent alene dekker 14 mill. km², Syd-Ishavet ytterligere ca. 50 mill. km². Disse områdene er så godt som folketomme; den totale befolkning i Antarktis overstiger knapt et par tusen, vesentlig forskningspersonell, med den største konsentrasjon i den amerikanske McMurdo-basen. Avstandene til de befolkede deler av verden er meget store, de nærmest liggende stater er Chile, Argentina, Syd-Afrika, Australia og New Zealand. Selv den korteste av disse strekningene, nemlig passasjen mellom Den Antarktiske Halvøy og Kapp Horn i Syd-Amerika, er imidlertid hele 1100 km, noe som tør illustrere hvor fjerntliggende Antarktis egentlig er. Vi bør ha dette in mente når det gjelder den geografiske nærhets-faktoren som ble nevnt mht. et områdes militærstrategiske betydning. Med henblikk på faktoren geografi / topografi skal vi bare slå fast at Antarktis under ett har et strengere klima og er vanskeligere tilgjengelig enn noe annet område av nevneverdig omfang på Jordens overflate. Jeg skal ikke her innlate meg på noen inngående drøftelse av områdets egenverdi, men ganske kort bemerke at den eneste utnyttelsesvirksomhet av betydning hittil har vært hvalfangsten i Syd-Ishavet og at utsiktene for øvrig til noen umiddelbart forestående storstilet økonomisk utnyttelse av Antarktis synes relativt beskjedne.

* * *

Mot den bakgrunn som her er skissert, tør det neppe overraske noen å høre at Antarktis aldri har vært noe sikkerhetspolitisk spenningsfelt av første rang. Verdensdelens historie viser likevel at den ikke er helt uten betydning i sikkerhetspolitisk henseende.

De første alvorlige forsøk på å utnytte Antarktis i strategisk øyemed fant sted under den 2. verdenskrig, da tyskerne drev sjømilitære operasjoner i og fra antarktiske farvann og bl.a. anla ubåtbaser på enkelte subantarktiske øyer.

I etterkrigstiden var det spesielt to forhold som spilte inn mht. den sikkerhetspolitiske utvikling i denne verdensdelen.

Det ene forhold var de til dels motstridende krav som var satt frem om suverenitet over områder i Antarktis. Da jeg har behandlet dette i en tidligere forelesning, skal jeg ikke her komme nærmere inn på de enkelte krav, men isteden se litt på suverenitetskonfliktens

ytringer. Selv om tvisten i første rekke foregikk på det diplomatiske plan, kom den også til uttrykk i demonstrasjoner av militære maktmidler, så som sjømilitær patruljering ("kanonbåt-politikk").

I 1948-49 var motsetningene så tilspisset at faren for militære sammenstøt dukket opp. For å hindre det ble det mellom Storbritannia, Argentina og Chile inngått en avtale om ikke å sende krigsskip syd for 60° S. Avtalen var ettårig, og var forutsatt å skulle fornyes hvert år. Dette ble også gjort i noen år, men episodene tok ikke slutt, og særlig tilspisset ble konflikten i 1952-53. Som eksempel her kan nevnes den såkalte "Hope Bay-affæren" da argentinske styrker åpnet maskingevær-ild mot en ubevæpnet britisk landgangsbåt ved en øy som begge parter krevet, noe som førte til en britisk motaksjon under dekning av skipsartilleri-ild noen dager senere. Disse episodene var ublodige og hadde vel et noe komisk skjær av "operette-krig", men illustrerer likevel den latente spenning i Vest-Antarktis, en spenning som særlig gjaldt forholdet mellom Argentina og Storbritannia. En sterkt medvirkende årsak til det argentinsk/britiske spenningsforholdet var tvisten mellom de to land vedrørende Falklandsøyene. Denne saken skjerpet suverenitetstvisten i selve Antarktis. Både når det gjaldt Falklandsøyene og når det gjaldt de omstridte deler av Antarktis, forsøkte britene i disse årene gjentatte ganger å få brakt tvisten inn for Domstolen i Haag, men dette satte latinamerikanerne seg konsekvent imot.

Det annet forhold som satte sitt preg på den sikkerhetspolitiske utvikling i Antarktis, var faren for at verdensdelen på en eller annen måte skulle bli trukket inn i den kalde krigen. Dette var et forhold som hadde flere interessant fasetter: Både USA og SSSR var potensielle kravhavere. Etter den 2. verdenskrig sto USA frem som den klart mest aktive nasjon i Antarktis, og en ikke uvesentlig del av den amerikanske virksomheten hadde karakteren av testing av militært personell og utstyr. (Dette gjaldt bl.a. mht. den største ekspedisjon som noensinne er gått av stabelen til Antarktis; Operasjon "High Jump" i 1947). På den annen side, da russerne etablerte seg med vitenskapelige baser i Antarktis i 1956, skapte dette på vestlig hold adskillig bekymring og spekulasjoner omkring mulige sovjetiske militærstrategiske motiver og hensikter. Som et moment som ytterligere bidro til å aksentuere den kald-krigs-konstellasjon som her er skissert, skal jeg også nevne det forhold at spørsmålet om bruk av Antarktis for kjernefysiske prøve-formål var særlig aktuelt i midten av 1950-årene.

De forhold som jeg her har omtalt, lå til grunn for den sikkerhetspolitiske situasjon som rådet i Antarktis i slutten av 1950-årene. Denne situasjon ble søkt brakt under kontroll i og med inngåelsen av Antarktistraktaten. Vi skal i denne forbindelse merke oss at i det forhandlingsgrunnlag som de forutgående forhandlinger var basert på (gitt i den amerikanske invitasjon av mai 1958 som ga støtet til disse forhandlingene), var et hovedformål å oppnå "Internasjonal enighet om å sikre at Antarktis bare blir brukt for fredelige formål".

* * *

Antarktistraktaten har, som vi tidligere har sett, flere aspekter. Det vesentlige i den foreliggende sammenheng er at den definerer og regulerer den sikkerhetspolitiske status for denne verdensdelen (eller nærmere presisert, alt land, øyer og permanente isdannelser syd for 60° S.). For så vidt er Antarktistraktaten hva vi kan kalle et sikkerhetspolitisk sone-arrangement.

De deler av Antarktistraktaten som har særlig sikkerhetspolitisk interesse, er artiklene I, V og VII. Antarktistraktatens art. I fastslår at Antarktis kun skal benyttes til fredelige formål, og forbyr uttrykkelig alle militære tiltak, så som militære baser og befestninger, militære øvelser og testing av våpen. Traktatens art. V forbyr kjernefysiske sprengninger og dumping av atom-avfall. Videre antesiperes prøvestansavtalen av 1963, idet der slås fast at i tilfelle en slik type avtale treffes (med tiltredelse av partene til Antarktistraktaten), skal den også gjelde for Antarktis. Art. VII gir på den ene side hver enkelt traktatpart rett til å foreta ubegrensede inspeksjoner av andres installasjoner og virksomhet innenfor traktatområdet. På den annen side pålegger artikkelen partene en forpliktelse til å informere de øvrige parter om enhver ekspedisjon som sendes til Antarktis, de baser landet har i drift samt om eventuelt militært personell og utstyr som sendes dit i vitenskapelig tjeneste.

Det sikkerhetspolitiske sone-arrangement som vi har å gjøre med i Antarktis, samt det internasjonale samarbeid som er organisert i Antarktistraktaten, kan vi for enkelhets skyld kalle "Antarktismodellen", idet vi betrakter disse sider ved traktaten som en modell for løsning av sikkerhetspolitiske problemer, en modell i den forstand at man kan forestille seg muligheten av at dens elementer i større eller mindre grad kan anvendes på andre områder, i annen regional sammenheng. Den sikkerhetspolitiske problemløsningsmodell som vi således har å gjøre med, har visse karakteristiske trekk som skal fremheves:

1. Ordningen gjelder et eksakt avgrenset geografisk område, - en "sone".

2. Ordningen innebærer fullstendig demilitarisering og nøytralisering av det aktuelle område.
3. Ansvaret for å oppretholde områdets sikkerhetspolitiske status pålegges hver enkelt av traktatpartene for så vidt angår den virksomhet som hver enkelt part måtte bedrive. Partene tiltar seg også myndighet og ansvar for å hindre tredje parter i å bedrive virksomhet i strid med den sikkerhetspolitiske status som er etablert.
4. Partene pålegges innbyrdes informasjonsplikt mht. deres respektive virksomheter innenfor traktatområdet.
5. Ordningen gir hver enkelt traktatpart rett til å foreta ubegrensede inspeksjoner av andre og eventuelle tredje parters installasjoner og virksomhet innenfor det angitte område, for å kontrollere at dets sikkerhetspolitiske status bibeholdes. Inspeksjonsfunksjonen ivaretas også indirekte via den generelle nærværs-rett.
6. Det finnes intet særskilt apparat for håndhevelse av den ordning som er etablert, og det finnes heller ingen regler om positive sanksjoner i tilfelle av krenkelse av områdets sikkerhetspolitiske status.

Vi skal om en liten stund se noe nærmere på denne modellen, bl.a. når det gjelder dens relevans for de aktuelle sikkerhetspolitiske problemer.

La oss imidlertid først ta for oss modellens forutsetninger; jeg tenker her på de behov og de muligheter som forelå for den ordning som kom i stand.

Når det gjelder behovet, så fulgte dette i megen grad av det sikkerhetspolitiske problemstoff som jeg tidligere har vært inne på at hadde hopet seg opp i Antarktis i annen halvdel av 1950-årene, altså:

1. Den latente konflikt mellom de stater som gjorde suverenitetskrav gjeldende, og de stater som ikke hevdet slike krav.
2. Den latente konflikt mellom enkelte av kravhaverne innbyrdes.
3. Frykten for at den kalde krigen skulle gjøre sitt inntog også i Antarktis, og eventuelt medføre militære befestninger, supermaktskonfrontasjoner og øket sikkerhetspolitiske spenning i denne del av verden.
4. Muligheten av forskjellige former for militær bruk – f.eks. utprøving av våpensystemer og annet militært materiell – noe som nå var i ferd med å bli mulig i Antarktis pga. moderne teknikk.

5. Frykten (særlig blant stater på den sydlige halvkule) for at Antarktis skulle bli tatt i bruk for kjernefysiske prøvesprengnings-formål.

Det sikkerhetspolitiske problemstoff lå altså hovedsakelig på det latente plan:

I strategisk og sikkerhetspolitisk henseende var Antarktis fremdeles nærmest et vakuum. De behov som ble erkjent for å få etablert en omfattende sikkerhetspolitisk ordning, fulgte ikke så meget av den aktuelle situasjon som av usikkerheten mht. hva den videre utvikling måtte bringe. Et viktig forhold i denne sammenheng er de vi kan kalle adgangsproblematikken, som særlig besto i følgende:

1. Visse ikke-kravhaveres (særlig USAs men også SSSRs og Japans) ønske om adgang til uhindret å drive virksomhet i hele Antarktis. Dette ønsket man å oppnå uten selv å måtte gjøre territoriale krav, da noe slikt ville nødvendiggjøre anerkjennelse av andre staters rett til å gjøre krav, og dermed anerkjennelse av den enkelte stats rett til å begrense adgangen til de krevde områder.
2. Frykten blant kravhaverne for at deres suverenitetskrav skulle bli uthulet – og deres egne aksjonsmuligheter derved bli truet, hvis prinsippet om fri adgang til alle deler av Antarktis ble stadfestet.

Av vesentlig betydning både for adgangsproblematikken og derigjennom også for den sikkerhetspolitiske situasjon, var USAs og SSSRs rolle. Momenter å merke seg i denne forbindelse er de to supermaktens overlegne kapabilitet i forhold til de stater som gjorde suverenitetskrav gjeldende, samt at ingen av dem anerkjente eller respekterte de suverenitetskrav som var gjort i Antarktis.

En faktor av en noe spesiell art som utvilsomt bidro til å skape et behov for en omfattende sikkerhetspolitisk ordning for Antarktis, var hensynet til det internasjonale vitenskapelige samarbeid som var kommet i gang under Det Internasjonale Geofysiske År (IGY, 1957-58), og som man ønsket å fortsette og videreutvikle. Når et slikt samarbeid hadde kunnet bli etablert og dertil gått så vidt glatt, hang dette bl.a. sammen med at partene (som i andre deler av verden til dels fremstod som sikkerhetspolitiske antagonister) her ikke hadde sterke aktuelle sikkerhetspolitiske interesser å ta hensyn til. Fra forskningshold turde det for øvrig være grunn til å frykte at et sikkerhetspolitisk engasjement fra noen av partenes side, ville forstyrre det samarbeidsmønster som man var i ferd med å trekke opp. På disse hold måtte det derfor naturlig gjøre seg gjeldende et ønske om å oppnå en sikkerhetspolitisk løsning som kunne hindre en slik utvikling.

Selv om altså den sikkerhetspolitiske situasjon i Antarktis i annen halvdel av 1950-årene ikke var direkte krisebetont, var situasjonen likevel såpass labil og usikker at de berørte parter erkjente behovet for en sikkerhetspolitisk ordning som kunne avverge at utviklingen tok en uønsket retning. At en slik ordning måtte komme istand via internasjonalt samarbeid, falt naturlig ut i fra den situasjon som forelå. For det første var så vidt mange parter involvert i utviklingen i Antarktis at ingen enkelt av dem, unilateralt, kunne foreskrive en gitt ordning og forvente at de andre uten videre ville etterleve denne. For det annet ville en ordning som ikke var basert på samarbeid, måtte påregnes ytterligere å skjerpe det konfliktpotensial som en eventuell sikkerhetspolitisk ordning nettopp måtte ha som formål å redusere.

Når det gjelder mulighetene som lå til grunn for den sikkerhetspolitiske ordning som kom istand, så fulgte disse i noen grad av de behov som forelå.

Her skal vi imidlertid merke oss ytterligere to forhold som spilte inn:

Det ene var at Antarktis allerede på forhånd var så godt som fullstendig demilitarisert. Sjømilitær patruljering og maktdemonstrasjoner av de slag som jeg har nevnt tidligere, var av sporadisk karakter, og berørte bare meget begrensede deler av det veldige område som Antarktis utgjør. Den bruk av militært personell og materiell som forekom i logistisk øyemed i forbindelse med vitenskapelige ekspedisjoner (en praksis som fortsetter med hjemmel i Antarktistraktaten) kunne knapt sies å ha karakter av "militært nærvær". Den situasjonen som således forelå, måtte nødvendigvis veie tungt mht. å muliggjøre det sone-arrangement som ble opprettet. Den fullstendige demilitarisering, atom-forbud m.v., medførte ingen radikal forandring "på stedet", men representerte nærmest en formalisering av status quo, som bare utelukket en utvikling som ingen av partene ønsket eller hadde behov for.

Det annet forhold som favoriserte en slik ordning, er hva man kan kalle de respektive parters "bekvemmelighets-hensyn". På den ene side var ikke de antarktiske områder av en så vital strategisk betydning for noen av partene at de av den grunn skulle finne det maktpåliggende å f.eks. stasjonere styrker der. På den annen side ville det være enorme omkostninger og praktiske problemer forbundet med en slik styrke-deployering, dersom den effektivt skulle kunne tjene strategiske og sikkerhetspolitiske formål.

Noe rustningskappløp i Antarktis var det, kort sagt, ingen som var synderlig interessert i.

Partenes felles holdning i spørsmålet om fullstendig demilitarisering kommer meget klart til uttrykk i Antarktistraktatens forord, hvor det bl.a. heter at "(De kontraherende parters navn)

... som erkjenner at det er i hele menneskehetens interesse at Antarktis fortsatt og for alltid bare skal brukes til fredelige formål og ikke bli skueplass eller gjenstand for internasjonale uoverensstemmelser... (etc.)".

I Antarktismodellen har man altså å gjøre med en situasjon hvor partene, til tross for uoverensstemmelser og interesseavvik på en rekke punkter, erkjente behovet for og muligheten av å samarbeide om opprettelsen av et omfattende sikkerhetspolitisk sone-arrangement.

Så tilbake til selve innholdet av den foreliggende sikkerhetspolitiske ordning og hvordan denne relaterer seg til det faktiske problemkompleks som den er rettet mot.

* * *

I en tidligere forelesning ble det understreket hvordan Antarktistraktaten i et gitt perspektiv er å betrakte som en minimums-løsning:

Som reguleringsmodell i suverenitetsspørsmål overskrider traktaten så vidt det absolutte minimum som behøvdtes for midlertidig politisk pasifisering.

Når det derimot gjelder visse av ordningens sikkerhetspolitiske aspekter, er forholdet noe annerledes:

Fra et nedrustningssynspunkt fikk man noe nær en maksimumsløsning i og med de meget omfattende forbud mot virksomhet av militær karakter.

Når det gjelder den praktiske verdi av et sone-arrangement av denne type, er det imidlertid nærliggende å rette søkelyset mot hvilke garantier man har mot overtredelser; mao. hva som finnes av kontroll- og sanksjonsmekanismer.

I Antarktis blir kontroll-funksjonen ivaretatt først og fremst gjennom partenes ubegrensede adgang til inspeksjon, og dernest gjennom forpliktelsen til forhåndsvarsling om ekspedisjoner og opprettelse av stasjoner og til full gjensidig informasjonsutveksling.

For øvrig har man intet særskilt kontroll-apparat, ei heller noen positive regler vedrørende eventuell bruk av sanksjoner, ut over den vage formulering "passende midler" (jfr.

Antarktistraktatens art. X). I en eventuell situasjon hvor det måtte foreligge krenkelser av det antarktiske sone-arrangement, vil man derfor kunne risikere (for å nevne et par ekstreme eksempler på mulige følger) enten at sanksjoner overhodet ikke blir iverksatt, eller at de enkelte parter etter eget forgodtbefinnende treffer uensartede sanksjonstiltak. I praksis vil

imidlertid den mest sannsynlige "sanksjon" være avbrudd i det vitenskapelige samarbeid. Dette samarbeid tillegges gjennomgående en så stor egenverdi at truselen om et slikt avbrudd i seg selv tør har en vesentlig forebyggende effekt.

Vi skal imidlertid se nærmere på selve inspeksjonsordningen, som med den form den har fått i Antarktis, tør være av spesiell og prinsipiell interesse.

Ingen restriksjoner ble lagt på retten til å utføre inspeksjoner. Dermed ble også prinsippet om luftinspeksjon, som har vært så omstridt mht. andre deler av verden, knesatt i Antarktis. Dette prinsippet ble første gang foreslått av president Eisenhower i den generelle "Open Skies"-planen på toppmøtet i Genève i 1955, og ble igjen foreslått fra amerikansk side i 1958 for Arktis' vedkommende, idet man presenterte for FNs Sikkerhetsråd en plan om en såkalt "Arctic International Inspection Zone". Disse forslagene vant ikke tilstrekkelig gehør på sovjetisk hold, og ble derfor ikke realisert. Når prinsippet imidlertid kom til anvendelse i Antarktis, innebar Antarktistraktaten på dette punkt en interessant innovasjon.

Det samme var tilfellet med et annet, kanskje enda viktigere, trekk ved inspeksjonsordningen, nemlig at inspeksjoner utføres unilateralt, ved observatører som den enkelte part selv utpeker.

Fordelen ved dette er at inspeksjonene blir så effektive som hver enkelt part bestemmer å gjøre dem, siden inspeksjonene ikke blir avhengig av forhånds-avtaler eller godkjenning for hvert tilfelle. Heller ikke blir inspeksjonene gjenstand for slik obstruksjons-taktikk som kan forekomme når de skal utføres av multinasjonalt sammensatte grupper eller internasjonale kommisjoner.

På den annen side: Det forhold at inspeksjonene skal gjennomføres unilateralt og ikke av et felles organ som opprettes for dette formål, bringer de mindre nasjonene i en lite tilfredsstillende situasjon i og med at bare en stormakt vil ha tilstrekkelige ressurser og kapabilitet til effektivt å kunne inspiserer virksomhetene i et område med så store avstander og så ugjestmilde betingelser som Antarktis.

For de mindre nasjonene vil den viktigste sikkerhetsgaranti bestå i den avskrekkings-effekt som følger av en demilitarisering kombinert med den forpliktelse alle parter har til å forhåndsvarsle "alle ekspedisjoner til og innen Antarktis – alle stasjoner – og alt eventuelt militært personell eller utstyr som man akter å bringe dit" (som det heter).

Nå er vel ikke dette tilstrekkelig til å hindre stormakter i å neglisjere demilitariseringen i en krise eller nøds-situasjon – og i så tilfelle vil de neppe kunne stanses av noen inspeksjon.

Likevel må man tro at avskrekkings-effekten er tilstrekkelig til å hindre slike mindre overtredelser som kan undergrave demilitariserings-ordningen gradvis over en lengre periode, tilstrekkelig til å utelukke mindre forsøk på "juks".

Inspeksjonsretten har ikke fått særlig stor anvendelse. Bare 5 stater har utført slike inspeksjoner. Disse 5 er New Zealand i 1963, Australia og Storbritannia sammen i 1963, Argentina i 1965 og USA henholdsvis i 1964, 1967 og 1971, og senere regelmessig omtrent hvert år. Bare de amerikanske inspeksjonene har imidlertid omfattet et stort antall installasjoner i vidstrakte områder, mens de andre har vært begrenset til noen få stasjoner i små områder. Ikke i noe tilfelle har det vært funnet indikasjoner på misbruk eller overtredelser av traktaten. Det begrensede antall inspeksjoner gjenspeiler tydeligvis en generell fornemmelse av at partene har lite behov for å holde oppsikt med hverandre, dessuten det faktum at inspeksjoner er kostbare og må ha lav prioritet. Bortsett fra USA synes ingen av partene å ha vært særlig interesserte i å gjøre inspeksjonene til en normal og regulær del av sin virksomhet.

Fra enkelte hold har det blitt beklaget at inspeksjons-innsatsen har vært såpass svak.

Argumenter her har vært at:

1. Mer regulære inspeksjoner vil være et verdifullt middel til å styrke inspeksjonsprinsippet generelt.
2. En mer aktiv inspeksjons-politikk kan bidra til å fremme eksperimentering og utvikling av nye metoder som kan ha betydning for de generelle nedrustningsbestrebelsene.

Som nevnt vil de mindre nasjoner ha vanskeligheter med å utføre inspeksjoner effektivt under et system hvor hvert land har rett til å inspisere de øvrige parters virksomhet. De kan, imidlertid, gjøre som Storbritannia og Australia i 1963, og organisere felles inspeksjonsreiser. Hvis dette ble gjort på en regulær basis, ville de kunne utvikle erfaring og teknikker for å organisere kontrollsystemer som kunne styrke de små nasjoners stilling i generelle nedrustningsforhandlinger. Hittil ha det antarktiske eksempel ikke fått noen vesentlig virkning for nedrustningsbestrebelsene i andre deler av verden, bortsett fra at Antarktistraktatens bestemmelser om demilitarisering, fri adgang og inspeksjoner har blitt kopiert i Traktaten for det Ytre Rom (Outer Space Treaty) av 1967.

Det er enda et trekk ved det antarktiske sikkerhetspolitiske sone-arrangement som vi bør spandere noen betraktninger på, nemlig forbudet mot kjernefysiske prøver.

I dag må Antarktistraktatens forbud mot kjernefysiske prøver vesentlig sies å ha historisk verdi, i og med at man fikk en geografisk mer omfattende prøvestansavtale i 1963.

Antarktistraktatens atomforbud fortjener likevel å nevnes ikke minst fordi det første generelle internasjonale forbud mot slike prøver. På Antarktiskonferansen i 1959 ble man nokså tidlig enige om å forby "prøving av enhver type våpen", men dermed sto fremdeles muligheten åpen for ikke-militære kjernefysiske sprengninger for fredelige formål, f.eks. slike eksperimenter som å sprengte ut kunstige havner med kjernefysisk energi. Enkelte av partene, spesielt statene på den sydlige halvkule, insisterte imidlertid på et mer omfattende forbud, og man ble til slutt enige om å føye til at "Enhver kjernefysisk eksplosjon i Antarktis og henleggelse av radioaktivt avfall der, skal være forbudt".

Når det gjelder dagens situasjon mht. Antarktis, må man kunne si at de sikkerhetspolitiske problemer i ganske høy grad er brakt under kontroll.

Ett forhold som imidlertid kan skape komplikasjoner, er spørsmålet om den militærstrategiske betydning av den angivelig 100 % sivile forskning som foregår i Antarktis. I virkeligheten er det vanskelig å trekke noen grense mellom forskning for henholdsvis sivile og militære forhold, og det er vel realistisk å regne med at iallfall deler av stormaktenes forskningsprogrammer er lagt opp med et sideblikk til hva som kan være nyttig i militær sammenheng. F.eks. utviklingen av visse typer navigasjonssystemer kan lett ses i sammenheng med de strategiske ubåters navigasjonsbehov. At slik forskning skulle innebære noe traktatbrudd, kan man neppe hevde uten videre; men i en gitt situasjon kan virksomheten likevel tenkes å komme noe på kanten av det hovedformålet som nevnes i traktatforordet: "at Antarktis ...bare skal brukes til fredelige formål". (Et interessant poeng her: Jfr. det som ble sagt innledningsvis om teknologisk utvikling som en av de 5 faktorer som bestemmer et områdes militærstrategiske betydning).

Et annet forhold som har vært hevdet å kunne skape sikkerhetspolitisk usikkerhet, er Antarktistraktatens angivelige "eksklusive" karakter.

Jeg vil avslutte med et par raske betraktninger i tilknytning til det generelle nye territorierperspektiv.

Man vil se at det er visse likhetstrekk mellom Antarktis og et område som har vært behandlet i en tidligere forelesning, nemlig Svalbard. Likhetstrekkene gjelder både den aktuelle sikkerhetspolitiske situasjon som forelå i de to områder på de tidspunkter da en

sikkerhetspolitisk ordning ble etablert (henholdsvis i 1920 og 1959) og de gjelder de to respektive ordningenes innhold.

Disse likhetstrekkene kan oppsummeres i følgende punkter:

1. Områdene er så "nye" at de ikke (ennå) er blitt gjenstand for sterke nasjonale sikkerhetspolitiske interesser.
2. Til tross for svake nasjonale sikkerhetspolitiske interesser, utgjør den latente mulighet for militærstrategisk bruk av områdene en usikkerhetsfaktor. Dette medfører at de berørte parter har felles interesse av å bevare områdenes status quo som militære tomrom.
3. Bevarelse av status quo innebærer en lavere grad av samarbeid (mindre forpliktelser) enn andre sikkerhetspolitiske samarbeidsarrangementer (som f.eks. militærallianser). Det praktiske samarbeid vil kunne bestå i opprettelse av soner-arrangementer som innebærer nøytralisering og demilitarisering av de angjeldende områder, og som eventuelt også suppleres med egnede kontroll- og sanksjonsmekanismer. Nærværsrett i form av en generell adgangs- og oppholdsrett i forbindelse med de virksomhetene som finner sted i områdene, vil virke som en ytterligere kontrollgaranti, og dermed ha en spenningsreducerende funksjon.

Rent summarisk kan man si at vi her har å gjøre med en modell for sikkerhetspolitiske samarbeidsløsninger i Nye Territorier.

Utover hovedkarakteristikkene er dette en modell som gir rom for visse variasjonsmuligheter, tilpasset det enkelte aktuelle områdets lokale beskaffenhet og de særlige behov som der gjør seg gjeldende. For så vidt har vi å gjøre med en modell som er fleksibel nok til at den er et velegnet utgangspunkt for internasjonalt samarbeid på det sikkerhetspolitiske plan også i andre "nye territorier" enn eksemplene Antarktis og Svalbard.

En konklusjon som man iallfall tilsynelatende kan trekke, er at hvis slike modeller skal kunne komme til anvendelse, bør dette skje på et tidspunkt før en eller flere stater har begynt å gjøre aktivt bruk av det nye territorium i sin sikkerhetspolitiske planlegning eller militære strategi. I tilfelle av at militærstrategiske interesser allerede er knyttet til et «nytt» område, vil det tap en part måtte føle ved å måtte oppgi slik bruk, måtte oppveies ved desto sterkere felles-interesser i annen bruk eller regulering av annen bruk.

Antarktistraktaten og Svalbardtraktaten gir maksimalt løsnings, for så vidt som begge

opererer med totalforbud mot militær bruk av de to områder. I andre områder (f.eks. havbunnen) kan det imidlertid være mer aktuelt å anvende "svakere" modell-varianter, slik at f.eks. visse former for militær bruk implisitt godkjennes ved at andre former (så som stasjonering av "massetideleggesvåpen") uttrykkelig forbys.